

DEĞERLER EĞİTİMİNDE TASAVVUF

ALİ BOLAT*

Sufism in Values Education

Abstract: Values guiding human behaviours and having an important effect on society have both subjective and objective features. The acquiring of values which hasn't excluded anyone in society isn't under the responsibility of only schools or any other institutions. In fact, values education not only affects family, school and society but also it is affected by those institutions. The aims of this article are to examine Sufi culture which belongs to our own references in terms of values education, to find new materials from Sufism *that* has a large accumulation in both theory and practice with regard to values education, and to suggest new approaches to values education with reference to Sufi culture.

Keywords: Value, Sufism, morality, way, self-essence.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf ABD.
[abolat55@gmail.com].

Öz: İnsan davranışını yönlendiren ve toplum üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olan değerler, hem öznel hem de nesnel bir nitelik taşımaktadır. Toplumun hiçbir ferdini dışarıda bırakmayan değerlerin insana kazandırılması sadece okulların veya belirli eğitim kurumlarının sorumluluğunda veya tekelinde değildir. Aksine değerler eğitimi okul, aile ve çevrenin etkilediği ve aynı zamanda etkilendiği süreci ifade eder. İşte bu makale, sözü edilen sürecin kendi referanslarımız çerçevesinde yürütülebilmesi için, düşünce geleneğimize dönerek kültür kodlarımızdan yararlanmak ve değer eğitiminde hem teorik hem de pratik açıdan büyük birikime sahip olan tasavvuf kültüründen hareketle insanımıza yeni yaklaşım biçimlerini sunmayı teklif etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Değer, tasavvuf, ahlâk, sülûk, nefis.

Giriş

Sosyal denetim mekanizmalarından en önemlisi ve toplumsal bütünlüğün ayrılmaz unsurlarından olan *değer* kavramı (Yazıcı, 2006: 500) Türk Dil Kurumu'nun *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Bu itibarla bireyin yaşamına yön veren, tutum ve davranışlarını belirleyen kurallar bütünü olarak görülebilecek olan değer(ler), bireyin hayatını her yönüyle kuşatır (Çakıroğlu, 2013: 27). Bu nedenle değer kavramının kapsam alanına insan ve onun faaliyetlerinin girdiğini söyleyebiliriz. Bundan dolayı değer, hemen hemen bütün sosyal bilim disiplinlerinin ilgilendiği bir mefhum olmaktadır (Ekşi-Katılmış, 2011: 9).

1. Değer(ler)in Mahiyeti ve Özellikleri

Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgular olup, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve kısaca "nasıl yaşanılması gerektiği"ni belirtir (Akbaş, 2014: 39). "Nasıl yaşanılması gerektiği"ni belirten değer kavramının bu yönüyle teoriden çok amelî/pratik bir karakter taşıdığı aşikârdır. Başka bir ifadeyle, değer söz konusu olduğunda, işe mutlaka öznenin, kişiliğin karışması gerekir ki bu, öznenin ya da zihnin teorik bir tavır ya da yönelimden çok, pratik bir tavır ya da yöneliminin ifadesidir (Cevzici, 2002: 248).

Değer; insan davranışını yönlendirmesi ve bir inanç özelliği bulunmasından dolayı subjektif nitelik taşımasına rağmen birey ve toplum üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olması nedeniyle aynı zamanda objektif nitelikler de taşır (Çakıroğlu, 2013: 12). Bu nedenle değerlerin öznel mahiyetinin yanı sıra nesnel boyutu da göz ardı edilmemelidir. Zira bir toplumun, kendisine bakışını ve etrafında olan her şeye yönelik kurmuş olduğu ilişkileri belirleyen ya da yöneten toplumsal değerler sistemi, aynı zamanda o toplumu diğer toplumlardan farklılaştıran ve ayıran nitelikleri de kapsamaktadır. Yani, bireylerin olay ve olguları anlamlandırılmaları ya da söz konusu olay ve olgulara karşı kendi konumlarını belirlemeleri, içinde yaşadıkları toplumdan aldıkları müktesebatla yakından ilgilidir (Ekşi-Katılmış, 2011: 3). İşte biz bu müktesebata *değer* diyoruz. Bu müktesebatın çeşitli şekillerde kategorik olarak tasnif edildiği görülmekte olup, yapılan her bir tasnif değerlerin özellikle bir yönüne işaret etmektedir ki o da öznel ve nesnel mahiyetiyle ilgilidir. Sözgelimi bir tasnife göre değerler evrensel değerler, toplumsal değerler, aile değerleri, bireysel değerler ve örgütsel değerler olarak çeşitlere ayrıldığı gibi başka bir sınıflamaya göre; estetik, teorik/ilmi, iktisadi, siyasi, sosyal ve dini değerler olarak da ele alınmaktadır. Bununla birlikte değerleri maddi ve manevi, milli ve evrensel, soyut ve somut, olumlu ve olumsuz değerler şeklinde gruplandırmak da mümkündür (Çakıroğlu, 2013: 12). Bu sınıflandırmaların en çok bilinen ve kabul edilenleri; Nelson, Rokeach, Spranger ve Schwartz'a ait olanlardır. Örneğin Nelson'a göre değerler bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler olarak üçe ayrılır. Schwartz ise değerleri; bireysel ve kültürel olmak üzere iki düzeyde incelemiştir. Bireysel düzeydeki değerler, kişilerin yaşamlarını yönlendirmedeki önemlerine göre ele alınırlar. Değerlerin kültürel düzeyde incelenmesindeki amaç ise, toplumun genelinde paylaşılan ve toplumsal normlara dayanan soyut fikirlere ilişkin bilgi üretmektir (YAZICI, 2006: 501-503).

“Değerler” ve “ahlak” birbiriyle yakın ilgi içinde olan iki farklı kavram olarak birbirini bütünleyen bir niteliğe sahiptir. Bu iki kavram arasındaki yakın ilişki, her ikisinin de “iyi” olana ulaşma çabasından kaynaklanır. Bütün ahlak hükümleri aynı zamanda birer değer hükmüdür.

Bununla birlikte bir değer, ahlakî bir kavram olarak da algılanabilmekte ve çoğu zaman bir grubun tüm bireyleri tarafından kabul görek genel bir ahlakî inanç haline gelebilmektedir (Çakıroğlu, 2013: 19). Bu nedenle değer kavramının karşılığı olarak *ahlâk*ın kullanılması mümkündür.

Yukarıdaki bilgiler ışığında değerlerin özelliklerini řu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Değerler, inançlardır.
2. Değerler, bireylerin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidirler.
3. Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler.
4. Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.
5. Değerler, bağlı oldukları kültürlere göre değişir. Hatta ait oldukları kültürlerin içinde dahi ayrılık gösterebilirler. Farklı iki toplum aynı değere sahip olabilir ama o değere verdikleri önem derecesi farklı olabilir

36

OMÜİFD

(Yazıcı, 2006: 504-505).

2. Değerler Eğitimi

Örgün eğitim kurumlarında olduğu gibi yaygın eğitim modeli içerisinde de önemli bir yer tutan değerlerin, ahlakî ilkelerin öğrenilmesinde kişiler arası etkileşimin oldukça önemli bir yeri vardır. Öğretmenin bu anlamda sınıf içinde birinci derecede etkili olduğu kabul edilen bir husustur. Bu bakımdan değerler yaşayarak, görerek ve hissederek öğrenilir. Ancak ne yazık günümüz Türkiye'sinde gittikçe artan ve toplumsal huzuru bozan birçok olay görülmekte, yaşanılanlar, bu olayları gerçekleştiren kişilerin değerler konusunda yeterince eğitilemediklerini göstermektedir (Yazıcı, 2006: 500).

Bir toplumun fertlerini birbirine bağlayan ve toplumun devamını sağlayan unsurların başında değerler gelmektedir. Dünya, teknolojideki hızlı gelişmeler sayesinde ekonomik, kültürel, sosyolojik vb. birçok açıdan değişimlere sahne olmuştur. Yaşadığımız süreç, bilgi dâhil olmak üzere, pek çok şeye süratle ulaşmaya odaklanılmış bir çağdır. İnsanlar hayatı hızlı yaşamakta, bunu artık bir yaşam biçimi olarak kabul etmek-

tedir. Bu sebeple de ruhsal açıdan bazı sıkıntılar doğmaktadır. Zor memnun olan, hep daha fazlasını isteyen bir topluma doğru evrilme söz konusudur. Zira dünya bireye böyle bir hayat tarzını dayatmaktadır. Eğitim dâhil olmak üzere pek çok alanda, bireyi merkeze alan anlayışlar sebebiyle özel olmak ve özel hissetmek hırsı bireyleri adeta bir yarışa sokmuştur. İşte toplumsal çöküşler, bu merkeze alma kavramının yanlış anlaşılmasıyla başlamakta, bu durum "birey" olma değil "ben" olma ve her şeyden önce "ben"i doyurma gayretine dönüşmektedir. Toplumun ayakta tutan karşılıklı özveriye dayalı değerler ise söz konusu durumdan olumsuz etkilenmekte ve gün geçtikçe üstlendikleri fonksiyonları yitirmeye başlamaktadır. Bu ise zamanla bireylerin kendilerini ve birlikte yaşamak zorunda oldukları diğer bireyleri olumsuz etkilemektedir (Bulut, 2011: 23). Bu açıdan bakıldığında, ötekini anlama, tahammül etme, toplumsal duyarlılığı geliştirme ifadelerinin işaret ettiği davranışları gösteren insan yetiştirmek amacıyla uygulanan faaliyetlerin tamamını kapsadığı kabul edilen (Ekşi-Katılmış, 2011: 13) *değerler eğitimi*, toplumsal hayatı etkileyen bütün duyuşsal alana ait bilgi, beceri ve tutumların bireye kazandırılması amacıyla uygulanan faaliyetleri kapsayan şemsiye bir kavram olarak anlaşılabilir (Ekşi-Katılmış, 2011: 13). Bu şemsiye kavram;

1. Bireye amaç ve yön tayin eder,
2. Bireysel ve toplumsal faaliyetlerin esaslarını ve genel seyrini verir,
3. Bireylerin davranışlarını yargılamasına yardımcı olur,
4. Bireyin başkalarından ne beklemesi gerektiğini ve kendisinden ne beklendiğini bilmesini sağlar,
5. Bireyin doğru ve yanlış, haklı ve haksız, hoş giden ve gitmeye ni, ahlakî ve ahlakî olmayanı ayırt etmesini sağlar (Yazıcı, 2006: 505).

Denilebilir ki değerler eğitiminde, kişiden başlanarak tüm toplumda etkili olabilecek bir iyi ilişkiler ağının inşa edilmesi önemsenmekte olup (Ekşi-Katılmış, 2011: 13), bu eğitimde hedeflenen, bireylerin insanî davranışlar bakımından olgunluğa ulaşması ve bireyde ahlakî bir karakterin oluşmasının sağlanması (Bulut, 2011: 26), bunun sonucunda da toplumsal hayatın makul ölçülerde devamına katkı sağlayacak iyi karakter niteliklerine sahip bireylerin yetiştirilmesidir (Ekşi; Katılmış, 2011: 35).

Haricî bir kontrol ve zorlama olmadan normatif yükümlülüklerini yerine getiren, adalet duyarlılığına sahip ve başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarına tercih eden bir olgunluğa sahip olmaları gibi belirli karakter nitelikleri kazandırılmaya çalışılan bu bireylerin anılan ahlakî karakterlere kendiliğinden sahip olamayacaklarından hareketle (Ekşi-Katılmış, 2011: 5, 80), kendilerine bu süreçte rehberlik edecek somut örnekler/rol modellerin önemine de işaret edilmiştir. Bu yolla ailede başlayan eğitim daha sonra okul ve sosyal çevre şeklinde genişler ve bireyler önderindeki rol modellerden etkilenerek öğrenmeyi gerçekleştirir. Bu bakımdan bireylere kazandırılması gereken özellikler bazı rol modeller yani kahramanlar eliyle gerçekleştirilir. Bu sayede hikâyelerde kullanılan kahramanların yaşadıkları dönemlerinin özellikleri ile birlikte anlatılması, kahramanlarda bulunan değerlerin öğrenciler/bireyler tarafından daha kolay özümsemesini sağlar (Yazıcı, 2006: 508). Günümüzde değerler anlayışındaki gelişme, farklılaşma ve çeşitlenme kahraman imgesini de farklılaştırmış ve çeşitlendirmiştir. Artık günümüz insanı kahramanlarını eskiden olduğu gibi savaş, yönetim, din gibi sınırlı birkaç alandan seçmemektedir. Bazen öyleleri çıkmıştır ki yaptıklarıyla ve söyledikleriyle dünya toplumlarının ortak kahramanı olmayı başarmıştır. İnsanın genelini ilgilendiren ve evrensel nitelikteki bilim, sanat, edebiyat, felsefe, din gibi alanlarda etkinlik gösteren kişiler ülke sınırlarını aşarak tüm insanlığın kahramanı olabilmişlerdir (Aslan, 2009: 37-38).

38

OMÜİFD

3. Değerler Eğitimi ve Tasavvuf

Değerler eğitimi okul, aile ve çevrenin etkilediği ve bu unsurlardan etkilendir niteliktedir (Bulut, 2011: 28). Bu sebeple de ister dünyevî ister dinî olsun insan hayatının her alanında karşı karşıya kalacağı bir ilkeler manzumesi ve eylem dünyasını ifade eder. Dolayısıyla değerler eğitimi bir bilgi ve eylem birlikteliğini zorunlu kılar. İşte İslam düşüncesinin en özgün yanı da varlık-bilgi-değer düzlemlerinde ortaya koyduğu son derece tutarlı bir algılama biçimidir ki (Davutoğlu, 1996: 4) bu tutarlılık iman, ilim ve salih amel (ahlak) bütünlüğünü ifade eder. Bu bütünlüğün en somut örneği olarak Selçuklu ve Osmanlı'nın külliye tarzında inşa ettiği

yapıları hatırlamak yeterli olacaktır. Bu yapılarda camii, medrese, imaret vb. bünyeler birbirine bağlı ve birbirini bütünler tarzdadır. Bunların hangisinin üzerinden hareket edersek edelim sözünü ettiğimiz üçlüyü gerek teorik gerekse pratik zeminde bir bütün olarak kavrama imkânını yakalarız (Çınar, 2006: 61).

Bu bütünlüğün zemininin İslam düşünce geleneğinde “Cibrîl Hadisi” olarak bilinen meşhur rivayette net bir biçimde oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür. Rivayetin konumuzla ilgili kısmı şu şekildedir:

Abdullah b. Ömer'in, babası Hz. Ömer'den naklettiğine göre bir gün Rasûlullah (s.a.s)'in yanında buldukları esnada aniden yanlarına, elbisesi bembeyaz, saçsımsiyah bir zat çıkagelmiş, üzerinde yolculuk eseri görülmeyen bu zatı sahabeden kimse tanıyamamıştı. Bu zat doğruca Peygamber (s.a.s.)'in yanına oturup dizlerini onun dizlerine dayamış, ellerini de uylukları üzerine koyarak aralarında şu diyalog geçmişti:

“Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle” dedi. Rasûlullah (s.a.s.): “İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasülü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir” buyurdu. O zat: “Doğru söyledin” dedi. Hz. Ömer dedi ki: “Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu.” Sonra, “Bana imandan haber ver” dedi. Rasûlullah (s.a.s.): “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir” buyurdu. O zât yine: “Doğru söyledin” dedi. Müteakiben, “Bana ihsandan haber ver” dedi. Rasûlullah (s.a.s.): “Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni görmektedir” buyurdu... Bundan sonra o zat gitti. Allah Rasûlü Hz. Ömer'e: “O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?” dedi. Hz. Ömer: “Allah ve Rasûlü bilir” deyince, Hz. Peygamber, “O Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti” buyurdu. (Müslim, İman 1).

İslam düşüncesinin varlık-bilgi-değer bütünlüğünü ortaya koyan bu rivayette “Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmek” şeklinde tanımlanan ve inanç ve bilginin nihaî hedefi olarak insanın her eyleminde kazanması

gereken farkındalığa işaret eden “ihsan”, İslam’ın ahlak boyutunu tasvir etmektedir. Dinî ilimleri Kur’an, Sünnet ve İmanın hakikatleri ilmi şeklinde üç kısma ayıran Serrâc et-Tûsî bu ayrımı yukarıda zikredilen Cibrîl Hadisi’ne göre yapmış ve İslam’ı zâhir, İman’ı zâhir ve bâtın, ihsanı ise zâhir ve bâtının hakikatleri şeklinde tanımlamıştır (Serrac, 1960: 22). Burada Serrâc, tasavvufilmini ihsan mertebesi ile eş tutmakta ve diğer ilimlere de gayeleri açısından yaklaşmaktadır. Dolayısıyla bütün ilimler insana bu ahlâkı kazandırdığı ölçüde bir anlam ifade etmektedir. Bu nedenle İslam düşünce geleneğinde değerler eğitime katkı sağlayan en önemli unsur olarak ahlakî eğitimin, tasavvuf ve tarikat kültürü ile temayüz ettiği söylenebilir. Bu durumu tasavvufilmine dair yapılan tanımlamalara baktığımızda görmek mümkündür. Sözelimi, Ebû Muhammed Cerîrî tasavvufu, “Bütün güzel ahlakî vasıfları benimsemek, her kötü ahlaktan da uzak durmaktır.” (Serrac, 1960: 45); Amr b. Osman el-Mekkî: “Tasavvuf, kulun içinde bulunduğu vakti en iyi şekilde kullanmasıdır.” (Serrâc, 1960: 45); Ebû’l-Hüseyin Nûrî: “Tasavvuf nefsin bütün hazlarını terk etmektir.” (Hücvîrî, 1974: 232) ve Ebû Hafs Haddâd: “Tasavvuf tümüyle edebidir. Her vaktin, her makamın ve her halin bir edebi vardır.” (Hücvîrî, 1974: 237) şeklinde tarif etmektedirler. Bu ve benzeri tanımlardan tasavvufun bir ahlakî eğitim metodu olarak görüldüğü ve bu metodun da insanın kötü huylardan arındırılması şeklinde temerküz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hücvîrî’ye göre tasavvufun esası, kulun nefsânî sıfatlarından fânî olmasını gerektirir (Hücvîrî, 1974: 232). Nefsin tabiatında bulunan bu hasletler *Mesnevî*’de şu şekilde tasvir edilmiştir:

Gönüllerde gizli olan fena kokular bil ki, mahşer günü meydana çıkar hisse dilir,
 İnsanın vücudu bir ormana benzer, onda iyi ve kötü nice huylar gizlidir.
 Nefiste binlerce kurt ve domuz, temiz, pis, güzel ve çirkin huylar var.
 Hangi huy daha üstünse hüküm onundur, altın bakırdan fazlaysa o altın sayılır.
 Sende hangi huy hâkimse o şekilde haşrolunacaksın.
 Zaman olur insan kurda benzer, bazen de Yusuf gibi güzel olup ayı bile kışkandırır.

Gönüllerden gönüllere iyilikleri, düşmanlıkları nakleden gizli bir yol vardır.

Görünüşü insan, huyu öküz ve eşek gibi olanda edeb, ilim ve hüner yok olur.

Gönül her çeşit huyda olabilir; bazen şeytan, bazen melek, bazen tuzak, bazen de yırtıcı bir hayvan. (Mevlana Celaleddin, 2007: 198).

İyi ve kötü sıfatların bir arada bulunduğu ve bu sıfatların mücadele ettiği bir mahal olarak insanın Hakk'a erme yeteneğini kazanmak için nefisini dünya kirlerinden arındırmasını, ahlakını düzeltmesini, sonuçta da nefisini ve Rabb'ini bilmesini (Uludağ, 2010: 127) amaçlayan tasavvuf insana değer eğitimi vermeyi gaye edinen bir ilim, tarikatlar da bu ilmin eğitiminin verildiği müesseseler olarak ele alınabilir (Bu konudaki bir çalışma için bkz. Cengiz, 2015: III, 225-233). İşte bu uzun soluklu eğitim süreci *sülûk* veya *seyr u sülûk* olarak adlandırılmaktadır. Tasavvuf kültüründe ahlakî eğitimi ifade eden bir terim olarak anılan kavram dinî hayata dair müsbet manada yaşanan terakkîyi ifade eden bir anlam örgüsüne sahip iken, tarikatların teşekkülü ile birlikte sufilerin adeta manevî miracı olarak anlaşılması; bu çerçevede sâlikin kendi varlığından Hakk'a yaptığı manevî seyr, kişinin Hakk'a vuslat yolunda geçirmiş olduğu terbiye süreci, bir şeyhe/mürebbe'ye bağlanan kişinin belli bir usul ve âdâb çerçevesinde Allah'a doğru manevî olarak yaptığı yolculuk şeklinde değerlendirilmiştir (Uludağ, 2010: 127-128; Cebecioğlu, 1993: 637-638). Tasavvufta öngörülen bu eğitim sürecinin, nefis ile mücadele yollarının insanların huy, mizaç, istidad ve deneyimlerindeki farklılıklar nedeniyle her insana göre çeşitlilik arz ettiği kabul edilir. Bu hakikate işaret etmek üzere Necmeddin Kübrâ, "Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri sayısındadır" (1980: 33) demiştir. Bu söz, Necmeddin Kübrâ'nın eserinde bir serlevha olmakla beraber tasavvuf kültüründe anonim bir söz olarak kabul ve tasvib görmüştür. Bu nedenledir ki tasavvufî eğitim ferdîdir. Zaman zaman grup eğitimine yer verilse de ağırlıklı olarak ferdî eğitim öne çıkmaktadır.

Modern eğitimde hemen hemen yapılan bütün denemeler de, ferdî eğitim ve öğretimin daha iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir. Tasavvufî eğitimde mürsid, müridi ile onu kabiliyetlerine göz önünde bulun-

durarak birebir ilgilenmektedir. Günümüzdeki modern eğitim de fertlerin kabiliyet, ihtiyaç, ilgi ve tecrübeleri bakımından birbirlerinden farklı olduklarını kabul eder. Bu da öğrenciyi tanımayı zorunlu hale getirir. İşte tasavvufî eğitim kişilerin ferdî farklılıklarını, ruhî ve ahlakî durumlarını göz önünde bulundurarak, tamamen ferdî bir eğitim uygulamaktadır. Bu eğitim aynı zamanda tedricîdir. Basitten mürekkebe doğru belli noktalara ulaşmayı hedeflemektedir. Tasavvufî eğitimde bu yolculuktaki konaklama yerlerine “makam” adı verilir (Gözütok, 2012: 105-108). Sufiler ahlakî kemâle ulaşmak için bu makamları katetmek durumunda olan *sâlikî*, hac niyetiyle yola çıkan yolcuya benzetir. Şöyle ki bu hacca niyet eden kişi öncelikle Allah’ın rızasını gözeterek bu yola koyulacak ve sevdiklerini, masivayı geride bırakmak durumunda kalacaktır. Bu bakımdan eğitim biliminde yaparak ve yaşayarak öğrenme, yani “aktif metod” tasavvufî eğitimin en önemli unsuru olmaktadır. Tasavvufun bir kal ilmi değil hal ilmi olarak tanınması da bu hususu ifade eder.

42

OMÜİFD

Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan ve kötülüğü emreden (Yusuf, 12/53) nefis anlaşılır. İlk âbid ve zâhidler zühd hayatı yaşamayı esas alırken önlerinde en büyük engel olarak şeytanı ve nefsi, yani nefsin aşağı arzularını, hevâ ve hevesini görmüşlerdir. Bu nedenle zühd hayatında sürekli olarak nefse muhalefet etmek ve hiçbir şekilde onunla barışık olmamak esas alınmış, hayra ve kurtuluşa ermek için onu alt etmenin ve aşmanın gereğine inanılmıştır (Uludağ, 2006: 527). Şu var ki nefis esas itibariyle kötü olmayıp, kendisiyle mücadele edilmesi gereken, insana kötülüğü emreden formu olarak görülen “emmâre” tabiatlı nefstir. Cüneyd-i Bağdâdî, nefsin bu tabiatıyla kulu kötülüğe davet ettiğini, her çeşit kötülüğü yapmaya hazır olduğunu ifade eder (Kuşeyrî, ts: 152). İşte bu nefis henüz terbiye olmamış, behîmî arzularının peşinde koşan, sadece dünya ve dünyalık için yaşayan nefstir. Ancak bu nefis eğer terbiye edilebilirse o zaman kâmil bir nefis olur (Kuşeyrî, ts: 87). İbadetin esasının nefse muhalefet olduğunu ifade eden Kuşeyrî, bu manada Ebû Bekir et-Tamestânî’nin, “En büyük nimet nefisten kurtulmaktır. Çünkü Allah ile kul arasındaki en büyük perde nefstir” sözünü nakleder (Kuşeyrî, ts: 152). Nefis ile mücadele sürecinde Hâris el-Muhâsibî nefsin üç

önemli tabiatı olduğunu ifade ederek bunları övülme sevgisi, dünyada yerilme korkusu ve insanların elinde olana aşırı ilgi şeklinde sıralamış (Muhâsibî, ts: 167) ve nefsin kurtuluşa ermesi için nasıl davranılması lazım geldiğine dair şu tavsiyelerde bulunmuştur:

1. Ne şekilde olursa olsun yemin etmemek,
2. Her türlü yalandan sakınmak,
3. Kimseye yerine getiremeyeceğin bir söz vermemek,
4. Allah'ın yarattığı bir şeye lanet okumamak, kimseye eziyet etmemek,
5. Zalim bile olsa kimseye beddua etmemek,
6. Kible ehlinde kimsenin küfrüne veya nifakına şهادette bulunmamak, kimseyi işlediği bir günahıtan ötürü tekfir etmemek,
7. Allah'a isyan içeren şeylere bakmamak, azaları haramlardan korumak,
8. Az veya çok, ihtiyacını kimseye arz etmemek, insanlara yük olmamak,
9. İnsanların elindekine göz dikmemek,
10. Karşılaştığın her insanın senden daha faziletli olduğunu düşünmek. Bu son haslet diğerlerinin özü ve nihayetidir (Muhasibî, 1993: 43-49).

Nefis ile girişilen bu mücadele ile bir olgunlaşma süreci tecrübe edilmektedir ki buna etvâr-ı seb'a adı verilir. Burada nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, merzıyye ve kâmile şeklinde adlandırılan mertebelerinin her birinde uygulanan özel eğitim metodları söz konusudur. Her ne kadar tasavvufî eğitimde aktif metod esas olsa da, bu eğitim sürecinde sâlike yol gösterecek bir mürebbîye, rehber ihtiyacı vardır. Sâlik, nefsi ile mücadele esnasında yapmış olduğu fiillerinin neticesinde kendisinde meydana gelen değişiklikleri gözetlemek ve nefsinin daima muhasebe etmek durumunda olmakla birlikte, onun eğitim sürecini yönlendirecek olan kendisi değil, bu sürecin bütün inceliklerini bilen ve sâlike yönlendiren şeyhidir.

Tasavvufî eğitimde şeyh, örnek alınan canlı bir modeldir. "Fena fi's-Şeyh" tabiri, eğitimde özdeşleşmeyi ifade eder. Şeyh, kendisine bağlanan

müridi tıpkı bir anne babanın çocuklarını, bir öğretmenin öğrencisini, bir ustanın çırağını yetiştirmesi gibi yetiştirir (Öngören, 2010: 51). Mürşidin buradaki rolü, müridi manevî kirlerden arındırmak üzere bu yola sevk etmektir (Sühreverdî, 1999: 53).

Mevlana Celaleddin bu yola bir kılavuz olmaksızın çıkılırsa insanın nefsinin oyuncağı olacağını ve onu dünyaya kul-köle yapacağını şu şekilde ifade etmektedir:

Bu yolculuğu pir ile yapmak ister. Zira o yolda afet, korku ve tehlikeler vardır.
Birçok kereler gittiğin yolda bile kılavuzsuz sıkıntı çeke rsin.
Hiç gitme diğın öyle bir yol var ki, sakın rehbersiz orada yolcu olma.
Eğer o yolda rehberin olmazsa gulyabanînin hilesi seni sersemletir.”
(Mevlana Celâleddin, 2007: 127).

İnsanın fıtratında, başkasını örnek alma, onunla özdeşleşme yeteneğı mevcuttur. Örnek seçilen kimse ideal bir tip olmalıdır. Mutasavvıflar da bu konuda en doğru örnek olarak Hz. Muhammed’i ideal olarak seçmişlerdir. Mutlak manada insan-ı kâmil O’dur. Mürşid de Hz. Peygamber’in yolunu takip eden, nefsi kemâle ermiş bir kılavuzdur. Mürşidin bu konumu Hz. Peygamber’i taklit etmesinden kaynaklanmaktadır. Esasen özdeşim kurma, başkası gibi duyma, düşünme ve davranma yoluyla örnek alınan kimseye benzemeye çalışmaktır. Birisi ile özdeşim kurulduğunda yalnız onun gibi hissetme değil, onun gibi giyinme, konuşma ve davranmaya da eğilim gösterilir. Bu suretle kişi, kendisiyle aynîleşmek istenilen model vasıtasıyla bir şahsiyet kazanır (Gözütok, 2012: 145-146). Müridin kendisiyle aynîleşmek üzere örnek alacağı bu model şahsiyetin Ebû Saîd Ebü’l-Hayr’a göre haiz olması gereken bazı özellikler vardır. Buna göre şeyhin;

1. Müridin kendisini örnek alabileceğı örnek bir durumda olması,
2. Yol gösterebilmesi için yol tecrübesi olması,
3. Edeb öğretmesi için edebli ve terbiyeli olması,
4. İsrafa varmayacak derecede cömert olması, müridi için malını feda edebilmesi,
5. Mümkün mertebe sözle öğüt vermemesi,

6. Yumuşak bir şekilde terbiye etmek mümkün olduğu sürece şiddet ve öfkeyle terbiye yoluna gitmemesi,

7. Emrettiği şeyi önce kendisinin icra etmesi,

8. Yasakladığı şeylerden önce kendisinin uzak durması gerekir (Muhammed b. Münevver, 2003: 324).

Sühreverdî'ye göre insan hem iyiliği hem de kötülüğü kabule hazır, edeb ve güzel ahlaka meyyal yaratılmıştır. Bu durum çakmak taşında ateşin bir öz olarak bulunmasına benzer. İşte burada kula düşen, manevî kirlerden uzak durup, kabiliyetinde olan güzel ahlaki fiiliyata dökmesidir. İşte bunun için de bir müşdidin sohbet ve terbiyesine ihtiyaç vardır (Sühreverdî, 1999: 164-165). Manevî eğitimde kişinin kendi başına terbiye olmasını imkânsız gören Ebû Ali Dekkâk da bir ağacı diken ve bakımını yapan bir kişi olmayınca onun yaprak açabileceğini, ancak meyve veremeyeceğini; aynı şekilde müridin de kendisinden istifade edeceği bir rehberi yoksa onun sadece nefsinin arzularına kulluk edeceğini ifade etmiştir (Kuşeyrî, ts: 380). Müridin şeyhinin gözetiminde sürdüreceği bu eğitim süreci her an muhasebe ve murakabeyi de gerektirmektedir ki sözü edilen bu manevî beraberlik tasavvufta *râbita* olarak adlandırılır. Sufilere göre râbita, kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek ve korumak, müşdidin ruhaniyetinden feyz almak, gıyabında müşdiyle manevî beraberlik ve muhabbet tesis etmek amacıyla icra edilir. Tasavvufî anlayışa göre mürid, şeyhinin davranışlarını taklit edebilmek ve onun manevî halini kendi üzerine yansıtılabilmek için şeyhini sevmelidir. Çünkü seven kişi sevdiğine benzemek ister. Bu sevginin gücü nispetinde müride şeyhten manevî hal sirayet eder (Tosun, 2007: 378).

Râbita, salih ve sadık insanlarla kurulan bir sevgi bağı sayesinde oluşan manevî beraberliği ifade eder. "Aynîleşme" veya "grup psikolojisi" diyebileceğimiz bu durumun, kişilerin davranış ve tutumlarını değiştirdiği bilindiğine göre, sufilerce benimsenen râbitanın, bu gayenin tahakkukuna matuf bir mekanizma olduğu ileri sürülebilir. Her sanat dalının pîri veya uzmanı mensupları için bir râbita unsuru olarak takdim edilip, onun gibi olmaları tavsiye edilirken, tabii olarak tasavvuf da kendi istediği insanı yetiştirmek için müridlerin süper egosuna, moral ve ruhsal

benliğine bir marangozu veya bir sarrafı değil, kendince kâmil saydığı bir ideal modeli koyacaktır (Gündüz, 2007: 41, 53). İnsanlar arasında karakter transferinin doğal bir durum olduğunu, bu nedenle kişinin birlikte bulunduğu insanlardan ister istemez müsbet veya menfi bir şekilde etkilendiğini Hz. Peygamber şu teşbihle ifade etmiştir: “İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!” (Müslim, Birr, 146).

Kişilik gelişimi sadece doğuştan getirilen eğilimlerle değil, bundan daha öncelikli olarak çevresel koşulların yönlendirmesi ile mümkün olmaktadır ki burada en önemli husus örnek alma ve özdeşim kurma yoluyla kazanılan özelliklerdir. Bu nedenle manevî eğitimde salih ve sadık kimselerin örnek alınarak onlardan karakter transferinin bir yöntem olarak belirlenmesi, büyük insanlara duyulan hayranlığın, karakterin şekillenmesindeki gücünden, kişiliğin gelişmesinde taklidin veya başkaları ile aynılaşmanın öneminden kaynaklanmaktadır (Gündüz, 2007: 35).

46

OMÜİFD

Sonuç

Hayatın oldukça hızlı aktığı, insanların bu hız içerisinde maddeden ötede bir hakikatin var olduğunu düşünemeyecek kadar dünyaya daldığı bir dönemde değer eğitiminin gün geçtikçe daha da önem kazandığı müselemeldir. Ancak asıl problem bu değer eğitiminin insanlara ne şekilde ve hangi yollar ile kazandırılacağıdır. İşte burada, düşünce geleneğimize dönerek kendi kültür kodlarımızdan yararlanmak ve değer eğitiminde hem teorik hem de pratik açıdan büyük birikime sahip olan tasavvuf kültüründen hareketle insanımıza yeni yaklaşım biçimleri sunmak durumundayız. İnsanı varlığın merkezine yerleştiren ve âlemde Allah'ın tecellilerinin en mükemmel mazharı olarak gören tasavvuf kültürünün her bireyi tek tek ele alarak eğitmeyi öngören bir yaklaşım ortaya koyması, esasen bugün modern eğitim anlayışının son zamanlarda gördüğü ve fakat bizim geleneğimizde zaten var olan bir durumdur. Bu bakımdan tasavvuf kültürünün bugünün değerler eğitimine yol gösterebilecek ma-

hiyette ve yukarıda sadece genel hatlarıyla değinmeye çalıştığımız birkaç husus başta olmak üzere keşfedilmeyi bekleyen bir zenginliğe sahip olduğunu ifade etmeliyiz.

Kaynakça

- Akbaş, Oktay, (2014). Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış, Y. Sinan Zavalsız (Ed.), *Değerler Eğitimi* içinde (s. 38-55), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akyol, Aygün (2013). İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi, *Muhafazakar Düşünce*, 36, 41-66.
- Aslan, Mecnun (2009). *Değerler Eğitiminde Kahramanlardan Yararlanma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Bulut, Sevilay (2011). *Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Cebecioğlu, Ethem (1993). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yay.
- Cengiz, Muammer (2015). *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası*, Uluslararası Sempozyum, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum, 3, 225-233.
- Cevizci, Ahmet (2002). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma.
- Ceyhan, Semih (2012). Vakit, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 491-492.
- Çakıroğlu, A. Esra (2013). *Değerler Eğitiminde Korku Kültürünün Etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Çınar, Aliye (2006). Modern Zamanların Değer Arayışı: Varlık-Bilgi-Değer Birliğinin Önemi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11, 53-68.
- Davutoğlu, Ahmet (1996). İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması, *Dîvan*, 1, 1-44.
- Ekşi, Halil-Katılmış, Ahmet (2011). *Karakter Eğitimi El Kitabı*, İstanbul: Nobel Yay.
- Gözütok, Şakir (2012). *Sufi Pedagojisi*, İstanbul: Nesil Yay.
- Gündüz, İrfan (2007). Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 19, 23-53.
- el-Hücvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî (ts.) *Keşfü'l-Mahcûb*, Mısır: Mektebetü'l-İskenderiyye.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin (ts.) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru'l-Cil.

- Mevlana Celaledin, (2007). *Mesnevî-i Şerîf*, ter. Süleyman Nahîfî, İstanbul: Timaş Yay.
- Muhammed b. Münevver, (2003). *Tevhidin Sırları*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabcacı Yay.
- el-Muhâsibî, Haris b. Esed (1993). *Şerhu'l-Ma'rife ve Bezlü'n-Nasîha*, Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs.
- _____, (ts.) *er-Riâye li Hukûkillah*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Müslim b. Haccac, (ts.). *el-Câmiu's-Sahîh* (cilt 1-5). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Necmeddin Kübrâ (1980). *Usûlü'l-Aşere Tasavvufî Hayat*, ter. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yay.
- Öngören, Reşat (2010). Şeyh, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, 50-52.
- Serrâc et-Tûsî, (1960). *el-Luma'*, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs.
- es-Sühreverdi, Ebu Hafs Ömer (1999). *Avârifü'l-Maârif*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tosun, Necdet (2007). Rabîta, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 378-379.
- 48 Turan, İbrahim (2014). Karakter Eğitimi: Amerika Örneği, *Marife*, 1, 75-92.
- OMÜİFD Uludağ, Süleyman (2006). Mürîd, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, 47-49.
- _____, (2006). Nefis, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, 526-529.
- _____, (2010). Sülûk, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 127-128.
- Yazıcı, Kubilay (2006). Değerler Eğitime Genel Bir Bakış, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 499-522.

